

Veszprémi Történelmi Szalon 3
Élet a Séd völgyében, veszprémi malmok
2011. március 24.
Összefoglaló

A Veszprém Történelmi Szalon harmadik beszélgetésére 2011. március 24-én a veszprémi Polgármesteri Hivatal Kossuth termében került sor, amely szorosan kapcsolódott a „*Kolostorok, kertek a veszprémi vár tövében*” projekt városi rendezvényeihez. Eszmecszerénk a veszprémi Séd völgyének életét, az itt élők hétköznapijait és ünnepeit elevenítette meg. Külön figyelmet szentelve a víz hasznosításából élő molnármesterek munkájának, bemutatva a veszprémi malmok izgalmas világát.

Beszélgetőtársaink a Séd völgyének legjobb ismerői, a molnárdinasztiák leszármazói, malmok kutatói:

1. *Wöller István* a malmok országos hírű kutatója, szaktekintélye, aki egész életét a malmok dokumentálásának, a pusztuló tárgyi értékek megmentésének szentelte;
2. *Venczel Lőrinc* örökifjú molnárlegény, a molnár szakma csínjának-bínjának kiváló ismerője, aki fiatalságát a veszprémi Unger-malomban töltötte, mint molnárinas, majd segéd;
3. *Buday Csaba* az ősi molnármesterséget űző kismemesi család leszármazója, a Buday malom örököse;
4. *Éllő György* az Éllő molnárdinasztia leszármazottja, aki tárgyi és szellemi örökségüket ápolva működképpessé és bemutathatóvá tette a Betekints völgyi malmukat;
5. *Godzsa József* vegyészmérnök, a neves Godzsa molnárcsalád leszármazottja
6. *Magyar János* építész, a Veszprémi Malompark tanulmányterv készítője

Az est háziasszonya, a beszélgetés vezetője *Márkusné Vörös Hajnalka*, a Veszprém Megyei Levéltár igazgató-helyettese volt.

Hermann István levéltár-igazgató és *Némedi Lajos* veszprémi alpolgármester köszöntője után a témára való ráhangolódást egy vers és egy kisfilm segítette. *Áprily Lajos* 1918-ban írt költeménye „A malom” Hegyaljai István előadásában hangzott el, majd *Bontó László* rövidfilmje kísért végig bennünket madártávlatban a Séd-völgyén, hogy elhelyezhessük a valamikor volt és ma is álló malmokat.

A Séd völgyének életét és a veszprémi malmok összetetten gazdag világát hét nagyobb témakörben járták körül a beszélgetés résztvevői:

I. A táj és a víz: honnan kapják a vizet a malmok?

Elsőként *a tájat és a malmokat hajtó vizek titkait* tárták fel az eszmecsere résztvevői. Kiderült, hogy a malmokat nem is a Séd hajtotta közvetlenül, hanem források és az árapasztó csatornák vize.

Éllő György az Sas-hegy alatti bővizű forrásokról, a Csatári-malmot is mozgató források vízhozamáról, a szelíd és vadonélő állatok közös itatóhelyéről, az Ördög-szikla alatti védett sasfészkekről idézte fel gyermekkori emlékeit.

A másik híres Séd melletti víznyerő helyről, az Úrkút-ról *Wöller István* beszélt. Kevesen tudják, hogy a Vár keleti lábánál ma is meglévő kútból vízi erővel, egy malom segítségével látták el a veszprémi vár lakosságát, majd a piacteret is az 1760-as évektől közel 150 évig tiszta ivóvízzel. Megtudtuk, hogy hol található ez a kút, hogyan

működött, ki tervezte (Tumler György) és ki építette (Tumler Henrik) a korában egyedülálló szerkezetet, hogy mikor bontották el az emelőszerkezetet és a malomkereket.

Térképek és korabeli fényképfelvételek segítségével mutatták be a szigeteket képező malomárkok titkait, a Séd és az árapasztó csatornák vízhozamát szabályozó zsilipek és zuggók működését.

II. Kiszolgáltatva a természeti csapásoknak (árvíz, szárazság)

A víz mellett élők fokozottabban ki voltak szolgáltatva a természeti csapásoknak, a víz áradásának, az apályos időszakoknak. Egy-egy árvíz rombolását (többek között a Csendős malom pusztulását) a Veszprémi Független Hírlap 1882. szeptember 23-i számának tudósítása alapján idéztük fel, majd *Éllő György* beszélt arról, hogy a molnárok hogyan tanulták meg kezelni a vízállás változásait, a gyerekeknek milyen szórakozásokat rejtegetett a víz, hogyan teknőztek a feketeszeder érésekor beköszöntő nyári árvizektől megduzzadt folyón.

III. Milyen szerkezetek hajtották a malmokat?

A malom belső világa, a kívül és belül, hol lassan, máskor gyorsan, áttételekkel működő szerkezetek, a malom hangjai, belső rendje titokzatos világ volt, számtalan egyedi megoldásokkal. *Wöller István* kedves témáját foglalta össze, hogy milyen szerkezetek hajtották meg a veszprémi malmokat. Egyedi megoldásokon, egy-egy malom példáján mutatta be az alul és felülcsapós malomkerék működését, határfokát (Ring-, Jutasi alsó és felső-, Buday-malom), a GANZ órlógépek és hengerszékek munkáját, a Francis-turbina (Csatári-, Éllő-, Puskás-malom) üzemmódját, a Bánki-turbina újításait (Unger-malom), a szárazságok miatt megépített gőzgépek (Pozsgay-malom) működését.

Az új szerkezetek, gépek beépítése épület-átalakításokkal is járt. *Magyar János* mutatta be a veszprémi malomépületeket elemezve, hogy az órlószerkezetek fejlesztése hogyan befolyásolta építészetileg a malom nagyságát, formáját.

IV. A malmok lakói

A táj, a víz, a malmokat meghajtó szerkezetek és az épületek bemutatás után figyelmünket az ott élő emberekre, a malmok lakóira fókuszáltuk. A molnármesterek leszármazottai beszéltek családjukról, emlékeikről. *Éllő György* a molnárdinasztia kapcsolatrendszeréről, élet- és üzleti stratégiájáról, háború utáni sorsáról vallott. *Buday Csaba* a református kisnemesi életformát idézte fel, amelyhez hozzátartozott a malmok bérlése, majd tulajdonlása, mint a paraszti sorból való kiemelkedés egyik lehetősége. *Godzsa József* azt a korszakot idézte fel, amikor a család Veszprémbe került és felépítette a város akkori legkorszerűbb múmalmát (Irénke Múmalom), versenyhelyzetet teremtve ezzel a vízimolnárok társadalmával.

A molnárcsaládokon kívül a malmok állandó lakói voltak az *inasok és a segédek*. *Venczel Lőrinc* az Unger-malom életét rajzolta meg egy molnárinas mindennapjain keresztül: hogyan szerződtek, mi volt a munkája, mettől-meddig dolgozott, hol lakott...

A malmok csak időleges, különleges lakói voltak a *facérok*. A 90 éves, világlátott, nagy tudású, vándor molnárlégény alakját *Éllő György* idézte fel: Láttuk magunk előtt a belső zsebekkel ellátott hosszúbundás vándorlegény alakját, aki szaktudásával a molnármestereket, érdekes történeteivel az örletőket, kicsi, de értékes ajándékaival az asszonyokat és a gyerekeket varázsolta el.

Hívatlan, de állandó vendégei voltak a malmoknak a *jó és rossz szellemek*, akik megkeserítették a molnárok és asszonyaik életét. *Wöller István* egy póruljárt hívatlan szellem történetét mesélte el ízesen, „borzongatóan”.

V. A malomba érkező őrletők

A parasztember éves munkáját vitte a malomba és a következő év legfontosabb élelmét, életét (búzáját) adta bizalommal a molnár kezébe. Ezért az őrletők abba a malomba jártak, ahol a molnár kívánságuknak megfelelő jó lisztet őrölt és szívesen fogadta őket, ha ideje engedte, elbeszélgetett velük.

Minden malomnak megvolt a maga vendégköre. *Venczel Lőrinc* a vámosi és Dózsavárosi németeknek őrli Unger malom vendégköréről, a malom vonzerejéről mesélt. *Éllő György* a veszprémi polgári rétegnek dolgozó malmokról, a város előljáróit is vonzó vendégszeretetükről, édesanyja kiváló konyhájáról, a muzsikáló molnármesterekről beszélt. *Buday Csaba* a nemesi közbirtokosságok kötelezően betartandó törvényeiről, szokásjogairól szólt, amely azt is meghatározta, hogy hova vigyék el őrletni éves termésüket. Voltak különleges igényeket kielégítő malmok, így a Fenyves utcai Kávé-malom, amely a városban élő apácák (angolkisasszonyok, irgalmasnővérek) és a polgári családok számára őrölt (maláta) kávé. *Wöller István* a veszprémi malmok vonzaskörzetét vázolta fel. A Bakonyból, a Balaton-felvidékről 40–50 km távolságról is hoztak a veszprémi malmokba gabonát őrletni.

Volt, amikor a molnár ment el a gabonáért. A *csuvározás* módját, lehetőségeit, az ittasan hazatérő molnár esetét *Wöller István* idézte fel.

VI. A malmok sorsa a háborúk és az államosítás után

Az őrlés színvonalának megőrzése érdekében folyamatosan fejleszteni kellett a malmokat. Aki erre nem volt képes, tönkrement. Sok kárt okozott az épületekben a háború is, de a molnármesterek nagy erőfeszítésekkel igyekeztek malmaikat üzembe helyezni. *Godzsa József* a II. világháború alatti és utáni időket idézte fel, hogyan vészelték át az Irénke Múmalomban a német, majd orosz megszállás éveit, a hadigazdálkodás körülményei között, majd hogyan hurcolták meg a család férfi tagjait a közellátás veszélyeztetése vádjával és állították uzsorabíróság elé.

Az 1940-es évek vége felé már látták a malomtulajdonosok, hogy magántulajdon veszélybe került, hogy malmaikat előbb-utóbb elveszi az állam. 1948-ban államosították a megye nagyobb kapacitású malmait, majd 1951–1952-ben állami tulajdonná nyilvánították a megye valamennyi vízi-, motor-, gőz- és villamosüzemű malmát. Arról, hogy kinél hogyan játszódott le mindez, ki, hova került, hol tudott elhelyezkedni *Éllő György*, *Buday Csaba*, *Godzsa József* és *Venczel Lőrinc* beszélt. Teljes szerkezeti átalakulás ment végbe a malomiparban. *Wöller István* számszerű adatokkal érzékeltette, hogy hogyan csökkent a működő malmok száma egészen addig, hogy ma Veszprém megyében csupán egyetlen malom őröl gabonát.

Az *Éllő* és *Buday*, *Puskás*, *Ring* családnak mégis sikerült malmukat visszaszerezni, működőképességüket részben megőrizni, vagy helyreállítani.

Az 1970-es 80-as években készültek városi megbízásból tervdokumentációk az akkori még meglévő malmok hasznosítására. A *Gábrriel*, *Puskás*, *Buday* malmokból turistaszállókat szerettek volna kialakítani, de csak a *Puskás* malomból lett önkormányzati vendégház.

VII. Hasznosítási lehetőségek

A XXI. században a víz, a víz hasznosítása, a régi energiatakarékos technikák felfedezése más irányba terelte a Séd völgyének hasznosítási lehetőségeit. 2010 őszén készült egy tervtanulmány, amely ebben az új szellemben gondolta át a lehetőségeket.

Magyar János a tervtanulmány készítője ismertette az elképzeléseket, a hazai és külföldi (Bulgária, Szlovénia, Ausztria, Németország) példák bemutatásával érzékeltette, hogy milyen nagy hely-, ipar- és kultúrtörténeti értékek rejlenek a témakörben, és milyen lehetőségek szunnyadnak a meglévő táji és építészeti kincsekben. A vízi energiát hasznosító iparágak (molnár, csapó, tobakok, kékfestő, szíjgyártó...) bemutatása vonzáná a városba látogató turistákat, az erdei iskolába készülők diákokat, és a felgyorsult világban élő emberek rátalálhatnának a természethez közeli lassabb, egészségesebb élettempóra, a víz gyógyító erejére.

Köszönet:

A rendezvény megvalósításában sokan bábáskodtak, amelyért szeretnénk köszönetet mondani:

Köszönjük Veszprém város polgármesterének *Porga Gyulának*, hogy a Városháza Kossuth termében helyet adott a Veszprémi Történelmi Szalon rendezvényének. Külön köszönjük *Kovács Zoltán* városüzemeltetési csoportvezetőnek, hogy az előkészületi munka minden szakaszában segítségünkre volt.

Köszönjük a beszélgetés valamennyi résztvevőjének, hogy tudásukat, családi fényképeiket, irataikat rendelkezésünkre bocsátották, és mindenben önzetlenül segítették munkánkat.

Köszönjük *Kovács Győző* meteorológusnak, hogy kutatási anyagából az ide vonatkozó részeket, fényképeket, cikkeket átadta számunkra.

Köszönet a Veszprém Megyei Levéltár munkatársainak a sok segítségért. Az előkészítő munkában részt vett: Bontó László, Gáty István, Márkusné Vörös Hajnalka; a lebonyolításban segített: Horváth Éva, Malina Tiborné, Mészáros Istvánné, Szitási Istvánné és Juszt Miklós.

Az összefoglalót készítette: Márkusné Vörös Hajnalka